

Risâle, I, 298-300). Gazzâlî, bazı sözde süflerin Allah'ın kulların amelilerine ihtiyacının bulunmadığı, dünyevî ve nefsanî tutkuların arınmanın imkânsızlığını tecrübe ederek anladıkları, Allah katında şekli davranışların değil kalp temizliğinin, O'na duyulan muhabbet ve mârifetin önemli olduğu gibi iddialar ileri sürdüklerini belirterek bunları aslında şeytanın telkin ettiği vesveseler olarak yorumlar (*İhyâ*, III, 405). Gazzâlî, şeytanın yeterli bilgisi bulunmayan avam tabakasını dinin temel konularında şüpheye düşürmek için onların akıllarına Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla akıllarının kavramayacağı başka konularda saptırıcı sorular getirebileceğini belirterek böyle durumlarda "Âmentü billâhi ve resûlihî" demeyi tavsiye eden hadisi kaydettikten sonra (*Müsned*, V, 214; VI, 257; benzer rivayetler için bk. Buhârî, "Bed'ü'l-halk", II; Müslim, "Îmân", 212-214) bu tür vesveseler hisseden avam tabakasına iman ve teslimiyetlerini sağlam tutmalarını, ibadetleri ve geçimleriyle meşgul olmalarını öğütler (a.g.e., III, 36).

Vesveseyi hem psikoloji hem tasavvuf yönünden inceleyen Gazzâlî (*İhyâ*, III, 26-47) eylemlerin psikolojik kaynağı olan uyucuların iyiliğe yönlendirilmesine ilham, kötülüğe yönlendirilmesine vesvese dendiğini, ilhamın melekten, vesvesenin şeytandan geldiğini belirtir. Sebeplerin asıl yaratıcısı ve düzenleyicisi olan Allah'ın bazı kalpleri ilhama uygun hale getirmesine "tevfik", bazılarını vesveseye elverişli kılmasına "hızlân" denir. Buna göre ilhamın zıddı vesvese, meleğin zıddı şeytan, tevfikînin zıddı hızlandıdır. Akıllarını dünyaya yönlendirenlerin kalpleri şeytanın vesvesesine açık hale gelir, Allah'ı anan gönüller ise meleğin ilhamına elverişli olur. Gerçekte beşerî nitelikler taşımayan hiçbir insan bulunmadığına göre şeytanın vesvese ile karıştırmadığı hiçbir kalp yoktur. Nitekim Hz. Peygamber kendisini dahil olmak üzere her insanın bir şeytanının bulunduğunu, ancak kendisini izleyen şeytan müslümanlaştırıldığı için iyi şeyler telkin ettiğini bildirmişti (*Müsned*, I, 385). Kalp Allah'a yönelip mârifete ve Allah'ın rızasına yoğunlaşırsa şeytanın yerini melek alır ve kula takvâ ilham eder; kalp aşağı güçlerin etkisine kapılıp bedensel hazların esiri olursa şeytan nefse vesvese verip günah işletmeye fırsat bulur. Böylece kalpleri hüküm altına alan şeytanlar bunların içini dünyayı âhirete tercih ettirecek vesveselerle doldururlar. Sonuçta nefsanî tutkuların peşinden giden kimse artık Allah'ın değil tutkularının kulu olur (*Gazzâlî*, *İhyâ*, III, 26-28).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, V, 187; R. Dozy, *Supplément au dictionnaires arabes*, Beyrouth 1968, II, 814-815; *Müsned*, I, 235, 340, 383, 385; II, 255, 282, 317; III, 156, 285; V, 214; VI, 106, 257; Muhâsibî, *er-Ri'âye li-hukûkullâh* (nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 95, 188-189, 200, 249-250; Sehl et-Tüsterî, *el-Mu'âraza ve'r-red 'alâ ehli'l-fırağ ve ehli'd-de'âvâ fi'l-ahvâl* (nşr. M. Kemâl Ca'fer), Kahire 1400/1980, s. 104; Taberî, *Câmî'u'l-beyân*, Beyrut 1412/1992, I, 272-273; V, 449; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tenbihü'l-gâfilin* (nşr. Abdülaziz M. el-Vekîl), Beyrut 1400/1980, II, 659-661; Ebü Nasr es-Serrâc, *el-Lüma'* (nşr. R. A. Nicholson), Leiden 1914, s. 145, 148-149; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen* (nşr. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 1411/1991, IV, 136; Kuşeyrî, *er-Risâle*, I, 297-300; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 26-47, 83, 314, 315, 317, 401, 405; a.mlf., *Kânûnû't-t'e'vîl*, [baskı yeri yok], 1359/1940 (Matbaatü'l-Envâr), s. 12-13; Muvafakuddin İbn Kudâme, *Zemmü'l-müvesvisin* (nşr. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri), Kahire 1407; Nevevî, *Şa-hîhu Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*, Riyad 1424/2003, II, 154-155; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, Kahire 1381/1961, s. 146-201; a.mlf., *Mekâ'idü's-şeyâtin fi'l-vesvese ve zemmi'l-müvesvisin*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Matbûâtü'l-Arabiyye); a.mlf., *İ'lâmü'l-muvakkî'in*, IV, 47, 49; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-münir*, Kahire 1316, s. 143; Sadreddin-i Şirâzî, *Mefâti-hu'l-gayb* (nşr. Muhammed Hâcevî), Tahran 1363, s. 153-162; a.mlf., *el-Mebde' ve'l-me'âd* (nşr. Muhammed Zebihî - Ca'fer Şah Nazarî), Tahran 1381, I, 328-332; Şevkânî, *Fethu'l-kadir*, Beyrut 1412/1991, I, 72-73; III, 560; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr* (nşr. Hüsameddin b. M. Sâlih el-Ferfûr), Dimaşk 1421/2000, XIII, 12-14; Âmir en-Neccâr, *el-Taşavvufü'n-nefsî*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), s. 159-171; Sefa Saygılı, *Strese Son*, İstanbul 2001, s. 40; Adem Dölek, "Hadislerde İman Hususundaki Vesveseler, Tedavi Yolları ve Telkinin Önemini", *Diyanet İlmî Dergi*, XLII/4, Ankara 2006, s. 121-143.

MUSTAFA ÇAĞRICI

VEŞŞÂ (الوشاء)

Ebü't-Tayyib Muhammed
b. Ahmed b. İshâk
b. Yahyâ el-Veşşâ' el-A'râbî
(ö. 325/937)

Arap dili,
Arap edebiyatı ve ahbâr âlimi.

246 (860) veya 255 (869) yılında Bağdat'ta doğdu. Kendisinin yahut babasının ipek elbise (veşy) ticaretiyle uğraşmasından dolayı Veşşâ / İbnü'l-Veşşâ diye tanınır (Sem'ânî, V, 604). Ayrıca elbiselere nakış işleme sanatıyla uğraştığı için veya en tanınmış eseri *el-Müveşşâ*'dan (nakışlı, süslü) dolayı "el-Müveşşâ sahibi" anlamında bu isimle anılmış olması da muhtemeldir. Dönemin Küfe mektebinin lideri Sa'leb ve Basra mektebinin lideri Müber-

red'in derslerine devam etmesi, kitaplarında onların görüşlerine yer vermesi grammerde Bağdat seçmeci okuluna mensubiyetini gösterir. Özellikle Sa'leb ile nahiv ve lugat âlimi Niftaveyh eserlerinde sıkça başvurduğu âlimler arasında bulunur. Bağdat'ta yirmi kadar âlimden faydalanan Veşşâ hadis kültürünün büyük ölçüde Ahmed b. Ubeyd b. Nâsîh'a borçludur. Ebû Aside künyesiyle tanınan ve Abbâsî Halifesi Mu'tez-Billâh'a da hocalık yapan bu âlimden eserlerinde çokça söz eder (*el-Fâzûl* da on beş, *el-Müveşşâ* da on üç yerde). Yine Mu'tazid-Billâh ile Müktefi-Billâh'ın hocası olan hadis ve fıkıh âlimi İbn Ebü'd-Dünyâ önemli üstatları arasında yer alır. Ebû Bekir Abdullah b. Ebû Sa'd el-Verrâk, İbn Ebû Hayseme, Ubeyd b. Şüreyk, Muhammed b. İbrâhim el-Kârî, Hâris b. Ebü Üsâme, Muhammed b. Ahmed el-Küdeymî, Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî yararlandığı, semâ veya rivayette bulunduğu hocalarından dandir (Hatîb, I, 253-254). Kaynakların çoğunda Veşşâ'nın halk mektebinde (mektebü'l-âmme) ders vererek geçimini sağladığı kaydedilir. Ancak Veşşâ'nın saray çevresiyle yakın ilişki kurması, Mu'temid-Alellah'ın eşi Hallâfe'nin câriyesi, dönemin Bağdat'ta kültürüyle tanınan kadınlarından biri olan Münve el-Kâtibe'nin ondan istifade edip hadis rivayet etmesi ve bazı üstatlarının saray hocaları arasında yer alması Veşşâ'nın hilâfet sarayında da hocalık yaptığını teyit etmektedir. Veşşâ Bağdat'ta vefat etti.

Veşşâ genelde "edep", özelde "zarf" diye bilinen seçkin tabaka edebiyatının önde gelen temsilcilerindedir. Abbâsî toplumunda kabilecilik ve Arap taraftarlığı ortadan kalkıp Arap-mevâlî farkı azalınca yerini ahlâkî erdem üstünlüğü almıştır. Bağdat'ta halife ve yönetici çevresiyle emir ve valiler seçkin tabakayı temsil etmekte, bunlar avam sınıfından farklı olduklarını ispata çalışan bir tutum ve davranış sergilemekteydi. Veşşâ "zarf" ana başlığı altında yazdığı eserlerde Abbâsî devrindeki bu sosyokültürel olguyu dile getirmeye çalışmıştır. Bir bakıma edep kavramıyla örtüşen zarf "zarafet, nezaket, incelik, nükteli ve esprili konuşma" gibi anlamlar taşıyordu. Veşşâ'ya göre zariflerin sahip olması gereken bu özelliklerin bir kısmı komşuya saygı gösterip onu himaye etme, sözünde durma, utanç verici davranışlardan kaçınma gibi toplumsal ahlâkla ilgilidir. Bir kısmı da düzgün konuşma, dürüst, iffetli ve nazik olma gibi bireysel erdemlerle alâkalıdır. Alt soydan geldikleri halde zarafetleriyle sosyal bir ko-

numa erişen zariflere “eşbâh-ı havâs” denilmiştir. Müellife göre havas ve eşbâhın sosyal değerleri maddî ve mânevî olmak üzere iki mihver etrafında şekillenir. Yüksek ahlâkî erdemler mânevî mihveri; kılık kıyafete, yeme içmeye, giyim kuşama özen gösterme ve nezaket ölçülerine uyma da maddî mihveri teşkil eder. Zarifin havas sınıfıyla karışabilmesi için zarafetin usul ve kurallarını öğrenmesi, buna göre davranması gerekir. Veşşâ öncelikle ilim sahibi olmayı, ardından yüksek ahlâkî erdemlerle bezenmeyi, ayrıca mürüvvet ve iffeti edep ve zarafetin temel şartlarından sayar. Mürüvvet mertlik, yiğitlik, cömertlik, iyilik severlik gibi erdemleri ifade eder ve bu mânada fütüvvetle örtüşür. Veşşâ’ya göre mürüvetsiz edep, zarafetsiz mürüvvet ve edepsiz zarafet olmaz. Aşk namuslu ve dürüst insan idealiyle yakından ilgilidir. Mürüvvetle maddî zevk tatmininden uzak iffetli aşk şartlarının gereği olarak zarf / zarafet ve edep genç insanların erdemleri ve soylu davranışlarıdır. Edep ve zarf ahlâkî halifelerin hizmetçileri olup aralarından kâtiplerin, vezirlerin yetiştiği sosyal sınıfı teşkil eden mevâfîyî özellikle ilgilendiriyordu. Şarkıcı sınıfından bir kadının (Münye el-Kâtibe) Veşşâ’dan aldığı edep ve zarafet eğitimi sayesinde kâtip sınıfına yükselmesi, edep ve zarafet kültürünün III. (IX.) yüzyılın sonlarında Bağdat toplumunda giderek değer kazandığını göstermektedir. Ahlâkî ve estetik değer ve davranışlar bütünü olan edep / zarf kültüründe Veşşâ’nın tasvir ettiği ferdiyetçilik (individüalizm) Batı ferdiyetçiliğinin aksine topluma karşı baş kaldırı ve romantizm içermez.

Eserleri. Kaynaklarda teliflerinin güzelliğiyle övülen Veşşâ’nın kırk kadar olduğu belirtilen eserlerinden çok azı zamanımıza ulaşmıştır. 1. *Kitâbü’l-Müveşşâ (ez-Zarf ve’z-zurefâ)*. Müellifin en meşhur eseri olup zariflerde bulunması gereken özelliklerle onların davranışları konusunda bir el kitabı niteliğindedir. İki cüz ve elli beş bölümden meydana gelen eser edep kavramının tanımıyla başlar. Edebin sınırları, ediplerin ilim tahsili, dost seçimi, dost ziyareti, sır saklama, doğruluk, vefakârlık, zariflerin giyim kuşam âdâbı, yazışma, hitap ve selâmlaşma klişeleri; yüzük kaş, dinar, dirhem, gerdanlık, kemer, giysi, gömlek, şal, takke, mendil, ayakkabı, elma, portakal, kap kakac gibi şeyler üzerine yaldızla yazılan zarif sözler, beyit ve kıtalar; mürüvvetin tarifi, aşkın tanımı, tasviri, meşhur âşıklar ve iffetli âşıklar gibi konular âyet, hadis, emsal ve şiirlerle

şark ve garp ahbârından nakledilen şâhid ve misallerle incelenmiştir. Ayrıca İbn Dâvûd ez-Zâhirî’nin *Kitâbü’z-Zehre*’sinden isim belirtilmeden yapılan iffetli aşka dair alıntılara yer verilmiştir. İbn Dâvûd’un bölüm başlarında kaydettiği bazı özdeyişler *el-Müveşşâ*’da yüzük kaşı yazıları diye geçmektedir. *Kitâbü’l-Müveşşâ*’yı ilk defa Rudolph E. Brunnov neşretmiş (Leiden 1302/1885), D. Belmann eser hakkında *Das Anstandbuch des Ibn al-Waşšâ*’ adıyla bir tez hazırlayıp yayımlamış (Halle 1966) ve eseri *İbn al-Waşšâ’ Das Buch des buntbestickten Kleides* adıyla Almanca’ya çevirmiştir (Breme 1984). Bu neşirden faydalanılarak eser Kahire’de (1324, 1345) ve Beyrut’ta (ts. |Dâru Sâdır|) tekrar basılmıştır. Kitabın ilmî neşri *el-Müveşşâ evi’z-zarf ve’z-zurefâ* adıyla Kemâl Mustafa (Kahire 1372; Beyrut 1385/1965, 1979), *ez-Zarf ve’z-zurefâ* adıyla Fehmî Sa’d (Beyrut 1407/1986) ve *Kitâbü’l-Müveşşâ evi’z-zarf ve’z-zurefâ* adıyla Abdülemîr Ali Mühennâ (Beyrut 1990) tarafından gerçekleştirilmiştir. 2. *el-Fâzıl fi şifati’l-edebi’l-kâmil*. Belâgat ve fesahat örnekleri koleksiyonu olup iki cüz içinde otuz beş bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde belâgat ve fesahat kavramları açıklandıktan sonra hulefâ ve hukemâya, kadınlara, bedevilere, câriyelere, esirlere, çocuklara, delilere ve ahmaklara, kistrâ ve acemlere, elçilere ve diğer bazı kimselere ait seçilmiş hutbe, mev’iza, vasiyet, emsal, özdeyiş, hikmetli söz, özür beyanı, tâziye, kutlama, dua, tasvir örnekleri sıralanmıştır. Eseri Yûsuf Ya’kûb el-Meskûnî (I-II, Bağdat 1972-1976) ve Yahyâ Vehîb el-Cebbûrî (Beyrut 1411/1991) yayımlamıştır. 3. *Tefricü’l-mühhec ve sebebü’l-vüşûl ile’l-ferec*. Kaynaklarda *Ferecü’l-mühhec* ve *Sürürü’l-mühhec ve’l-elbâb fi resâ’ili’l-ahbâb* adlarıyla da geçen eser zarifler için mektup yazım kılavuzu niteliğindedir ve zariflerin hayat tarzına dair önemli bir kaynaktır. Kitapta aşk sitemlerini, aşk itirafları, aşk yakarış ve serzenişlerini, mektup cevapları ve cevap taleplerini kaydeden mektuplarla mektup mukaddimelerine ilişkin örnekler ve zariflerin mektuplarında yer verecekleri şiirler söz konusu edilmiştir. Eserin, Berlin Kraliyet Kütüphanesi’ndeki yazmasına (nr. 8638) dayanılarak tahkiksiz basımı gerçekleştirilmiştir (Kahire 1900). 4. *el-Memdüd ve’l-makşûr*. Sonunda elif-i memdüde (ء) ve elif-i maksûre (ى) bulunan isimlerle ilgili bir tür sözlük ve yazım kılavuzudur. Eser, Ramazan Abdüttevâb tarafından önce *Mecelletü Kül-*

liyyeti’l-luğati’l-‘Arabîyye’de (Câmiatü Muhammed b. Suûd, VII, Riyad 1397/1977), daha sonra müstakil olarak (Kahire 1979) neşredilmiştir. 5. *Veşâyâ mülûki’l-‘Arab min evlâdi’l-melik Kahtân b. Hûd en-Nebî*. Arap hükümdarlarının öğütlerini toplayan bir eserdir. Kahire (GAL Suppl., I, 189) ve Paris’te (Bibliothèque Nationale, nr. 6338) nüshaları bulunan eser yanlışlıkla Yahyâ b. Reşşâ’ya nisbetle yayımlanmıştır (Bağdat 1332/1913, I. cilt).

Veşşâ’nın ayrıca *el-Fâzıl* adlı kitabında atıfta bulunduğu *el-Murtażâ fi hüsnî ‘afvi’l-eviddâ’ ‘an hefevâfi’l-eħillâ’* (s. 100), *el-İbtihâc fi’ş-şabri’l-mü’eddî ilâ cemîli’r-râħati ve’l-infirâc* (s. 124), *el-Ķalâ’id fi aħbâri mütezarrifâti’l-velâ’id (Aħbârü’l-mütezarrifât)* (s. 238), *Aħbârü Benî Hâşim* (s. 124), *Veşâyâ’l-muhtezirîn* (s. 150); *Kitâbü’l-Müveşşâ*’da (Fehmî Sa’d neşri) referans verdiği *el-Beş ve’l-ħaş* (s. 10), *et-Tâc fi şifati’l-enveki’l-merzûk ve’z-zarifi’l-muħtâc* (s. 221), *Kitâbü’t-Tüffâħa* (s. 270), *Kitâbü’l-‘İkđ* (s. 270), *Kitâbü’l-Ķiyân* (s. 219), *Kitâbü’l-Muħaffâ (el-Muħtefâ)* ve diğer kaynaklarda geçen *el-Muħtaşar fi’n-naħv*, *Câmi’u’n-naħv*, *el-Müzekker ve’l-mü’enneş*, *el-Fark*, *Halku’l-insân*, *Halku’l-feres*, *el-Müşelles*, *Aħbârü Şâhibi’z-zenc*, *el-Ķanîn ile’l-evĶân*, *Ķudûdü’z-zarfi’l-kebîr*, *es-Sülvân*, *el-Müzeħheb*, *Silsiletü’z-zeħeb*, *ez-Zâhir fi’l-envâr ve’l-ezâhîr*, *Zehretü’r-riyâz* (seçilmiş nazım ve nesir örneklerini kapsayan on ciltlik bir eser olduğu belirtilmektedir, İbnü’l-Kiftî, III, 62) adlı eserleri mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

Veşşâ, *el-Fâzıl fi şifati’l-edebi’l-kâmil* (nşr. Yahyâ Vehîb el-Cebbûrî), Beyrut 1411/1991, nesredenin girişi, s. 5-19; a.mlf., *ez-Zarf ve’z-zurafa’* (nşr. Fehmî Sa’d), Beyrut 1407/1986, nesredenin girişi, s. 7-31; a.mlf., *Kitâbü’l-Müveşşâ evi’z-zarf ve’z-zurefâ* (nşr. Abdülemîr Ali Mühennâ), Beyrut 1990, nesredenin girişi, s. 9-14; a.mlf., *el-Memdüd ve’l-makşûr* (nşr. Ramazan Abdüttevâb), Kahire 1979, nesredenin girişi, s. 1-24; İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecceddüd), s. 132; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, I, 253-254; Sem’ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), V, 604-605; Kemâleddin el-Enbârî, *Nüzetü’l-elibbâ’*, Kahire 1294, s. 300; Yâkût, *Mu’cemü’l-üdebbâ’*, XVII, 132-134; İbnü’l-Kiftî, *İnbâhü’r-ruvât*, III, 61-62; Safedî, *el-Vâfi*, II, 32-33; Brockelmann, *GAL*, I, 129; *Suppl.*, I, 189; Sezgin, *GAS*, VIII, 175; IX, 164-165; D. Bellmann, *Das Anstandbuch (al-Muwassa) des Ibn al-Waşšâ*, Halle 1966; J.-Cl. Vadet, *L’esprit courtois en Orient*, Paris 1968, s. 317-360; E. G. Gómez, “el-K. al-Muwaşšâ’ y el-Tawq”, *al-Andalus*, XVI/2, Madrid 1951, s. 309-323; M. F. Ghazi, “Un groupe social: Les raffinés (zurafa)”, *St.I*, XI (1959), s. 39-71; W. Raven, “al-Waşshâ”, *El²* (Fr.), XI, 175-176.

